

Eğitim Felsefesinde Özgürlük, Hoşgörü ve Kurtuluş Paradigması

Ahmet Tekin

MEB Eğitim Yöneticisi

ametekin@gmail.com, ORCID:0000-0002-8369-4313

Özet

Siyasal bilimcilerin yanı sıra sosyal bilimcilerce de sık bir şekilde kullanıldığı için özgürlük terimi tartışılması zor bir terimdir. Bu sahaların her birisinde özgürlük ile olan ilişkisellik değişiklik arz eder. Düşünce temelinde özgürlük genellik ile iradenin bir niteliği şeklinde incelenmektedir. Bireylerin özgür iradeye sahip olup olmadıkları konusu fiilleri itibarıyla bütünü ile belirlenmiş olup olmadığı merak konusudur. Gündelik dilde çoğunluk ile başkalarını kendi hâline bırakmak ve başkalarına karışmamak, onları kararlarında serbest bırakmak şeklinde anlaşılan hoşgörü fikrinin arkasında yatan etken üzerinde fazla düşünülmemiştir. Kurtuluş yalnız bireylerin ve onların şahsi gelişimlerinin üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını değil, aynı zamanda tamamen kuşatıcı, boyun eğdirici ve baskıcı görünen sistemlerin yıkılmasını içermektedir. Kavramsal anlamda geçmiş baskıyı ve özgür kalmamayı temsil eder iken, gelecek kişinin bütüncül anlamda ve tam manasıyla tatmin olabileceği ümidini sunmaktadır. Bu neden ile kurtuluş kavramı gerçek anlamda özel bir anlama sahip bir kavramdır. Bu neden ile bir çok muhafazakâr ve bazı özgürlükçüler, kurtuluş siyasalarını ve sosyal yapılarını kişisel özgürlüğün akılcılık ve mantıklılık prensibini düşünsel ve pragmatist bir doktrine dönüştüreceği endişesi ile tehlikeli görmektedir. Bu anlamda Sartre, diğer varoluşçuluk felsefesini benimsemiş olan filozoflar gibi felsefenin odaklandığı nokta olarak, insan varoluşsallığını, yani bireyin temeldeki özgürlük problemini öne çıkarmaktadır. Ona göre, varoluş; belirlenen, şekillenen ve olan biten bir şey değildir, kendini açığa çıkaracak özden mahrumdur. Varoluşsallık, akışkan tabiatı gereği anlamlanmaya, belirlenilmeye, saptanılmaya, bilgisel, kavramsal ve kuramsal hale gelmeye uğraşıldığında kendisine has tabiatını da kaybedecektir. Sartre göre, varoluşçu

anlayış, kökenlerinden kopan, temellerini yitiren, geçmiş ve geleceğe itimadını kaybeden, toplumdan yabancılaşan, huzursuz ve mutsuz insanların varlığıyla şekillenen bir düşüncedir. Bu anlayış toplumda yaşamını ikame eden bireylerin tehdit edildiği, gelenek ile günümüz arasında bulunan bağıntının koptuğu, bireyin anlamsızlaştığı, kendisini yitirme tehlikesini yaşadığı noktada meydana çıkmaktadır. Bilhassa, büyük savaşlar sonrasında yaşanan açmazlar bu çıkışların sivrildiği ve netleştiği dönemdir.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Hoşgörü, Kurtuluş, Varoluşçuluk

The Paradigm of Freedom, Tolerance and Liberation in the Philosophy of Education

Abstract

The term freedom is a difficult term to discuss because it is often used by social scientists as well as political scientists. In each of these areas, the relationship with freedom presents a change. On the basis of thought, freedom is generally examined as a quality of the will. It is a matter of curiosity whether the issue of whether individuals have free will is determined by their actions as a whole. In everyday language, the majority has not given much thought to the factor behind the idea of tolerance, which is understood as leaving others to themselves and not interfering with others, freeing them in their decisions. Salvation involves not only the removal of restrictions on individuals and their personal development, but also the destruction of systems that seem completely encircling, subjugating and oppressive. While it represents past oppression and not being free in a conceptual sense, it offers the hope that the future person can be fully satisfied in a holistic way and in a full sense. For this reason, the concept of salvation is a concept that has a special meaning in a real sense. For this reason, many conservatives and some libertarians consider liberation policies and social structures dangerous with the concern that personal freedom will turn the principle of rationality and logicism into an intellectual and pragmatist doctrine. In this sense, Sartre, like other philosophers who have adopted the philosophy of existentialism, highlights human existentialism, that is, the fundamental problem of individual freedom, as the focus of philosophy. According to him, existence; it is not something that is determined, shaped and happening, it is deprived of the essence that will reveal itself. Existentialism, due to its fluid nature, will lose its unique nature when it tries to make sense, to be determined, to be determined, to become informational, conceptual and theoretical. According to Sartre, the existential understanding is an idea that is cut off from its origins, loses its foundations, loses its trust in the past and future, becomes alienated from society, is shaped by the existence of restless and unhappy people. This understanding occurs at the point where the individuals who substitute their lives in society are threatened, the relationship between tradition and the present Decays, the individual becomes meaningless, and experiences the danger

of losing himself. In particular, the stalemates experienced after the great wars are the period when these exits taper off and become clearer.

Key Words: Freedom, Tolerance, Liberation, Existentialism

Giriş

Siyasal bilimcilerin yanı sıra sosyal bilimcilerce de sık bir şekilde kullanıldığı için özgürlük terimi tartışılması zor bir terimdir (Tunçay, 1999).

Bu sahaların her birisinde özgürlük ile olan ilişkisellik değişiklik arz eder. Düşünce temelinde özgürlük genellik ile iradenin bir niteliği şeklinde incelenmektedir (Çaha, 2016).

Bireylerin özgür iradeye sahip olup olmadıkları konusu fiilleri itibariyle bütünü ile belirlenmiş olup olmadığı merak konusudur aslında (Duran, 2005).

Sosyoloji ve ekonomi bilimlerinde özgürlük kavramı genellik ile sosyal ilişki şeklinde düşünülmektedir (Mardin, 1969).

Hoşgörünün temelinde empati yeteneği yatmaktadır. Gündelik dilde çoğunluk ile başkalarını kendi hâline bırakmak ve başkalarına karışmamak, onları kararlarında serbest bırakmak şeklinde anlaşılan hoşgörü fikrinin arkasında yatan etken üzerinde fazla düşünülmemiştir (Duran, 2005).

Hoşgörünün söz konusu bakış açısına göre gerçekten hoşgörü eylemsizliği, müdahâlede bulunmayı reddetmeyi ve bazı şeylere tahammül göstermeyi ifade etmektedir (Tunçay, 1999).

Fakat hoşgörü, ahlâkî anlamda mantık ve akıl yürütmeye ve belirli koşullara yaslı bir eylemsizlik hali biçimine karşılık gelmektedir (Tunçay, 1999).

Kurtuluş yalnız bireylerin ve onların şahsi gelişimlerinin üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını değil, aynı zamanda tamamen kuşatıcı, boyun eğdirici ve baskıcı görünen sistemlerin yıkılmasını içermektedir (Boztemur, 1998).

Kurtuluş geçmişten ve mazinin yapılarından tarihî kopuşu ifade etmektedir (Duran, 2005).

Kavramsal anlamda geçmiş baskıyı ve özgür kalmamayı temsil eder iken, gelecek kişinin bütüncül anlamda ve tam manasıyla tatmin olabileceği ümidini sunmaktadır. Bu neden ile kurtuluş kavramı

gerçek anlamda özel bir anlama sahip bir kavramdır (Göle, 2013).

Özgürlük

Siyasal bilimcilerin yanı sıra sosyal bilimcilerce de sık bir şekilde kullanıldığı için özgürlük terimi tartışılması zor bir terimdir (Tunçay, 1999).

Bu sahaların her birisinde özgürlük ile olan ilişkisellik değışiklik arz eder. Düşünce temelinde özgürlük genellik ile iradenin bir niteliği şeklinde incelenmektedir (Çaha, 2016).

Bireylerin özgür iradeye sahip olup olmadıkları konusu fiilleri itibariyle bütünü ile belirlenmiş olup olmadığı merak konusudur aslında (Duran, 2005).

Sosyoloji ve ekonomi bilimlerinde özgürlük kavramı genellik ile sosyal ilişki şeklinde düşünülmektedir (Mardin, 1969).

Birey sosyal yaşamında diğer insanlar ile olan ilişkisinde ne ölçüde tercihlerinde imkan ve imtiyaza sahiptir, bu konuda her hangi bir gücü varsa bunun ne oranda olduğu incelenmektedir (Tunçay, 1999).

Siyasal bilimciler özgürlüğe genellik ile ahlâkî ideal ve yaşamsal normlar ve ilkesel şekilde muamele etmektedir (Çaha, 2016).

Bunun ile beraber siyasi bilimciler bir çok durumda özgürlük kavramını özgürlüğün değerlerine ilişkin sorulardan ayırarak kavrama, sosyal ve bilimsel bir terimle atıfta bulunmayı tercih ederler (Mardin, 1969).

Hiç kuşkusuz ideal fonksiyona sahip ve popüler siyasî hâle gelen özgürlük terimi düşünsel alaka ve netliklere ihtiyaç duymaktadır (Tunçay, 1999).

Özgürlüğü özgürlüksüzlükten ayırt etmenin en iyi yolu ve yöntemi onun anlamını en iyi şekilde belirlemekten geçmektedir (Çaha, 2016).

Bir çok bilim insanı serbestlik kavramıyla aşırı serbestiyet kavramlarını birbirinden ayırmaktadır (Boztemur, 1998).

Yalnız bu ayırımın sınırının ne şekilde ve ne tip çizileceği önemli bir tartışmanın konusudur aynı

zamanda (Duran, 2005).

Özgürlükle neyin ne şekilde kast edildiği bütünüyle net değildir. Özgürlüğün misal olarak alabileceği değişik şekillere dikkat çeken siyasal bilimciler kavrama, özü itibari ile tartışmalı terim olarak bakmakta ve bu şekilde konuya yaklaşım sergilemektedir (Tunçay, 1999).

On dokuzuncu yüzyılın başında siyasal bilimciler ve sosyal kuramcılar toplumsal hayata direkt olarak ve kolektivite şeklinde katılımı belirten antik çağın özgürlük anlayışıyla yönetimden ve diğer bireylerin saldırı ve taciz durumlarından bağımsızlığa tekabül eden çağdaş özgürlük anlayışını birbirinden ayırmaktadır (Boztemur, 1998).

Hoşgörü

Hoşgörünün temelinde empati yeteneği yatmaktadır. Gündelik dilde çoğunluk ile başkalarını kendi hâline bırakmak ve başkalarına karışmamak, onları kararlarında serbest bırakmak şeklinde anlaşılabilir hoşgörü fikrinin arkasında yatan etken üzerinde fazla düşünülmemiştir (Duran, 2005).

Hoşgörünün söz konusu bakış açısına göre gerçekten hoşgörü eylemsizliği, müdahâlede bulunmayı reddetmeyi ve bazı şeylere tahammül göstermeyi ifade etmektedir (Tunçay, 1999).

Fakat hoşgörü, ahlâkî anlamda mantık ve akıl yürütmeye ve belirli koşullara yaslı bir eylemsizlik hali biçimine karşılık gelmektedir (Tunçay, 1999).

Hoşgörünün özellik ile serbestiyet ve aşırı serbestiyet, müsamaha ve kör duyarsızlıktan ayırt edilmesi gerektiği üzerine siyasal bilimciler kafa yormuştur (Göle, 2013).

Çocuklarının aşırı ve dozu yüksek haylazlıklarını ve yaramazlıklarını görmezden gelen bazı ebeveynler ile hırsızları hırsızlık yaparken gördüğü halde müdahâle etmemeyi tercih eden birisinin misal olarak hoşgörüyle hareket ettiği iddiası mantıksızlıktan öteye geçemez (Tunçay, 1999).

Kurtuluş

Yirminci yüzyıldan itibaren kurtuluş kavramı gerek siyasî hareketleri gerekse de onların peşinde

Eğitim Felsefesinde Özgürlük, Hoşgörü ve Kurtuluş Paradigması

olduğu amacı ifade etmek için kullanılmaktadır (Çaha, 2016).

Gelişmekte olan ülkelerde sömürgeciliğe karşı verilen mücadele genellik ile ulusal kurtuluş mücadelesi şeklinde tasvir edilmektedir (Tunçay, 1999).

Kurtuluş yalnız bireylerin ve onların şahsi gelişimlerinin üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını değil, aynı zamanda tamamen kuşatıcı, boyun eğdirici ve baskıcı görünen sistemlerin yıkılmasını içermektedir (Boztemur, 1998).

Kurtuluş geçmişten ve mazinin yapılarından tarihî kopuşu ifade etmektedir (Duran, 2005).

Kavramsal anlamda geçmiş baskıyı ve özgür kalmamayı temsil eder iken, gelecek kişinin bütüncül anlamda ve tam manasıyla tatmin olabileceği ümidini sunmaktadır. Bu neden ile kurtuluş kavramı gerçek anlamda özel bir anlama sahip bir kavramdır (Göle, 2013).

Gerek baskı altındaki uluslar, etnik gruplar ve cinsiyetlere gerekse de bütün topluluklara atıf yapsın, her bakımdan hoşnut olan ve bütünüyle tamamlanmış bulunan bir yaşam vizyonunu teklif ve telif etmektedir (Çaha, 2016).

Günümüzdeki mevcut topluluklarca özü itibariyle kurtuluş kavramı konsept olarak bozulduğu için reddedilmekte ve hayalî bir gelecek tasavvuruyla büyük bir arzu ile beklenilmektedir (Tunçay, 1999).

Bu neden ile bir çok muhafazakâr ve bazı özgürlükçüler, kurtuluş siyasalarını ve sosyal yapılarını kişisel özgürlüğün akılcılık ve mantıkçılık prensibini düşünsel ve pragmatist bir doktrine dönüştüreceği endişesi ile tehlikeli görmektedir (Duran, 2005).

Varoluşçuluk

Özgürlüğe mahkûm olan insan kendi seçimi ile kendisi için bir öz yaratır. Bunun getirdiği ağır sorumluluk altında ezilen birey, var olduğu andan itibaren bulantı duygusuyla karşılaşmaktadır. Bu özet çalışmasında, Sartre'in temel problematiğinden olan varoluşçuluk üzerine düşünceleri ortaya konmaya çalışılmıştır (Sartre, 2005: 16).

Sartre açısından varlık, içine kapalılık gösteren, kendisiyle özdeşlikle yaratılmayan bir varlıktır. Bu neden ile Sartre'a göre (2005: 8); "varoluş, özden önce gelir." Fakat onun belirlemiş olduğu varoluş kategorisi açısından, varlığın bu ilkesi geçerlilik arz etmez.

Bundan anlaşıldığına göre, onun belirlemiş olduğu varoluş sahasında, varoluşun öncesinde öz gelir. Bu sahadaki nesnenin varlığından önce özü belirlenmiştir.

Sartre Tanrı'yı kabul etmediğinden bu onun açısından açıklanamazdır. Sartre'da varoluş, sebepsizce ve izahsızcadır. Bu nedenle mantıksal açıdan saçmadır. Zira o başkaca varlıkla açıklanmadığı gibi zorunluluk gösteren varlıklardan da türememiştir.

O dayanıksız ve mutlak şekilde mevcut durumdadır (Sartre, 2005: 13). Bu nedenle, varlığın kendisi, bir başına tariften, anlamdan ve gereklilikten bigânedir.

Varlıkla nesne evreninde kast edilen Sartre açısından esas sorun sahasını kendi için varlıklar, yani insanlar meydana getirmektedir.

Bunun sebebi, yalnızca bireyin özgürce yaşayan bir varoluşsallığının olmasıdır. Ona göre, varlığın kendisi içinü yani insanın dışında olsan her şey belirlenilmişlik içinde bulunmaktadır (Sartre, 2005: 14).

Bu anlamda Sartre, diğer varoluşçuluk felsefesini benimsemiş olan filozoflar gibi felsefenin odaklandığı nokta olarak, insan varoluşsallığını, yani bireyin mücessem varoluşsallığını görmektedir.

Ona göre, “varoluş; belirlenen, şekillenen ve olan biten bir şey değildir, kendini açığa çıkaracak özden mahrumdur. Kavradığımız zaman farklı bir şekle geçmiştir bile.

Varoluşsallık, akışkan tabiatı gereği anlamlanmaya, belirlenilmeye, saptanılmaya, bilgisel, kavramsal ve kuramsal hale gelmeye uğraşıldığında kendisine has tabiatını da kaybedecektir ” (Sartre, 2005: 14-15).

Sartre'da göre, varoluşçu anlayış, kökenlerinden kopan, temellerini yitiren, geçmiş ve geleceğe itimadını kaybeden, toplumdaki yabancılaşan, huzursuz ve mutsuz insanların varlığıyla şekillenen bir düşüncedir.

Bu anlayış toplumda yaşamını ikame eden bireylerin tehdit edildiği, gelenek ile günümüz arasında bulunan bağıntının koptuğu, bireyin anlamsızlaştığı, kendisini yitirme tehlikesini yaşadığı noktada meydana çıkmaktadır. Bilhassa, büyük savaşlar sonrasında yaşanan açmazlar bu çıkışların sivrildiği ve netleştiği dönemdir (Sartre, 2005: 10).

Sartre'a göre, varoluş, kendini gizleyen, bu nedenle de düşünülemeyen ve kavranamayan, ancak, soyut bir kategori olmaktan çıkarak olmak içinde gerçekleşen bir yaşantı halidir (Sartre, 2005: 17).

Varoluşu tanımladıktan sonra varoluş-öz ilişkisine tekrar dönersek yukarıda da belirttiğimiz gibi

Sartre'a göre, yalnız insanda varoluş özden önce gelmektedir. Varoluşun özden önceliği ilkesi, temelini özgürlükte bulur.

İnsan özgür olmasaydı, varoluşu özden önce gelmezdi. İnsan kendi özgür eylemleri ile kendi özünü inşa eden bir varlıktır. Bir özle doğmak, bir belirlenmişlik ve cebir içinde olmak, onun özgürlüğüne ters düşer. Bu nedenle, varoluş özün oluşumu yönünde bir imkândır(Sartre, 2005: 19).

Sartre'ın, kendisi için varlığı olan insanın özü, önceden belirlenmiş değildir. Çünkü Sartre'a göre, insan, bir taş ya da sopa gibi basit ve bilinçsiz bir varlık değildir. Sopa ve taş, her ne ise odur. Hâlbuki şuurlu bir varlık olan insan, ne olması gerektiğine kendisi karar verir.

Bunun içindir ki, kendi içinde varlık kendi içine kapanık, kendinden başka bir şeyi olmayan varlık değil, yönelim içinde bir varlıktır. Şuurlu varlık, hiçbir zaman tek başına bir varlık olmamaktadır. O önce var olup, sonra kendisini yaratan tek varlıktır (Sartre, 2005: 20-21).

Sartre'ın varoluşun özden önceliği anlayışı, insanın bir öz ve doğa üzere dünyaya geldiği görüşünü tümüyle yadsır. Yazgı, özgürlük olunca, insan kendi hayatından tümüyle sorumludur, hiçbir mazerete sığınamaz.

Özsüz, doğasız ve yazgısız kalan kişi ne olduğuna, kim olduğuna, nereye gideceğine, kim olacağına kendisi karar vermek, böylece kendi varoluş değerini yaratmak zorundadır (Sartre, 2005: 34).

Sartre'a göre, inanan ve inanmayan varoluşçuları aynı noktada birleştiren özellik, varoluşun özden önceliği anlayışıdır. Bunu şöyle açıklar: “Bu iki kolu birleştiren ortak yan her ikisinin de şu düşünceyi benimsemiş olmasıdır:

Varoluş özden önce gelir. İsterseniz buna öznellikten hareket etmek gerekir de diyebilirsiniz” (Sartre, 2005: 35).

Sartre'a göre, varoluş özden önce gelince, verilmiş ve donmuş bir insandan söz edilemez. Başka bir deyişle, gerekircilik (determinizm), kadercilik yoktur burada, kişiöglü özgürdür, insan özgürlüktür.

Sartre, bu durumu, “İnsan özgür olmaya mahkûmdur, zorunludur. Zorunludur, çünkü yaratılmamıştır. Özgürdür, çünkü yeryüzüne geldi mi, dünyaya atıldı mı bir kez, artık bütün yaptıklarından sorumludur” sözüyle anlatır (Sartre, 1989: 38).

Bu durumdaki her birey, Tanrının karşısında kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmek zorundadır.

Sartre'ın düşüncesinde birey ve bireysellik önemlidir. Öncelikle kişi başkasına değil, kendine

güvenmesi gerektiğini anlamaksızın, hiçbir şey amaçlayamaz ki o yalnızdır, sonsuz sorumlulukların ortasında dünyaya terk edilmiştir, yardım alamaz, kendisi için hazırladığı amacından başka amacı yoktur, dünyada kendisi için zorladığı kaderinden başka kader yoktur (Sartre, 2005: 42).

Sonuç

Sonuç olarak, bireylerin özgür iradeye sahip olup olmadıkları konusu fiilleri itibariyle bütünü ile belirlenmiş olup olmadığı merak konusudur aslında.

Sosyoloji ve ekonomi bilimlerinde özgürlük kavramı genellik ile sosyal ilişki şeklinde düşünülmektedir.

Birey sosyal yaşamında diğer insanlar ile olan ilişkisinde ne ölçüde tercihlerinde imkan ve imtiyaza sahiptir, bu konuda her hangi bir gücü varsa bunun ne oranda olduğu incelenmektedir.

Siyasal bilimciler özgürlüğe genellik ile ahlâkî ideal ve yaşamsal normlar ve ilkesel şekilde muamele etmektedir.

Siyasal bilimciler bir çok durumda özgürlük kavramını özgürlüğün değerlerine ilişkin sorulardan ayırarak kavrama, sosyal ve bilimsel bir terimle atıfta bulunmayı tercih ederler.

Hoşgörünün özellik ile serbestiyet ve aşırı serbestiyet, müsamaha ve kör duyarsızlıktan ayırt edilmesi gerektiği üzerine siyaset bilimciler kafa yormuştur.

Çocuklarının aşırı ve dozu yüksek haylazlıklarını ve yaramazlıklarını görmezden gelen bazı ebeveynler ile hırsızları hırsızlık yaparken gördüğü halde müdahâle etmemeyi tercih eden birisinin misal olarak hoşgörüle hareket ettiği iddiası mantıksızlıktan öteye geçemez.

Gerek baskı altındaki uluslar, etnik gruplar ve cinsiyetlere gerekse de bütün topluluklara atıf yapsın, her bakımdan hoşnut olan ve bütünüyle tamamlanmış bulunan bir yaşam vizyonunu teklif ve telif etmektedir.

Günümüzdeki mevcut topluluklarca özü itibariyle kurtuluş kavramı konsept olarak bozulduğu için reddedilmekte ve hayalî bir gelecek tasavvuruyla büyük bir arzu ile beklenilmektedir.

Bu neden ile bir çok muhafazakâr ve bazı özgürlükçüler, kurtuluş siyasalarını ve sosyal yapılarını

kişisel özgürlüğün akılcılık ve mantıkcılık prensibini düşünsel ve pragmatist bir doktrine dönüştüreceği endişesi ile tehlikeli görmektedir.

Kaynakça

Adem Çaylak, Türkiye’de Yöneten ve Yönetilen, Ankara: Savaş Yayınları, 2015, Birinci Bölüm.

Bernard Lewis, “Osmanlı Reformu”, Modern Türk Tarih Kurumu, 2007, ss. 73-128.

Bernard Lewis, “Kemalist Cumhuriyet”, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, ss. 73-128.

Burhanettin Duran, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Siyaset”, Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, Der. Lütfi Sunar, İstanbul: Kaknüs, 2005, ss. 189-223.

Davut Dursun, “Osmanlı Siyasi-İdari Sisteminde Din Örgütü: Şeyhülislamlık”, Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İstanbul: İşaret Yayınları, 1989, ss. 316-355.

Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih: 1960-1980”, Türkiye Tarihi, Der. Mete Tunçay vd., 1990, ss. 191-254.

Halil İnalıcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, Der. Halil İnalıcık, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, ss. 319-342.

Jean Paul Sartre, Bulantı (çev. E. Aklan), İstanbul: Roman Yayınları, 1999.

Jean Paul Sartre, Varoluşçuluk (çev. A. Bezirci), İstanbul: Say Yayınları, 2005.

Jean Paul Sartre, Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology (trans. H. E. Barnes). New York: Philosophical Library, 1998.

Jean Paul Sartre, Özgürlüğün Yolları: Akıl Çağı (çev. Gülseren Devrim). İstanbul: Can Yayınları, 2011.

Mete Tunçay, “Tahrir-i Sükün Dönemi”, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 127-174.

Nilüfer Göle, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri,

İstanbul: Metis Yayınları, 2013, 19-40.

Nuh Yılmaz, “Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat”, Bin Yılın Sonu: 28 Şubat Süreklilik ve Kopuş, Der. Abdurrahman Babacan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006, ss. 211-236.

Ömer Çaha, “Osmanlı’da Sivil Toplum”, Sivil Toplum ve Devlet, Ankara: Orion, 2016, ss. 142-184.

Ömer Çaha, “Türkiye’de Resmi Din Anlayışı: Etatokratik Sistemin İnşası”, İslamiyat Dergisi, Cilt. IV, Sayı. 4 (Ocak 2001), ss. 77-89.

Ömer Çaha, “Türkiye’nin Siyasal Moderni Modern Dünyada Din ve Devlet, İstanbul: Timaş, 2008.

Ömer Çaha, “Tek Parti Türkiye’inde Sivil Toplum”, Sivil Toplum ve Devlet, Ankara: Orion Yayınları, 2016, ss. 185-232.

Ömer Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum”, Sivil Toplum ve Devlet, Ankara: Orion Yayınları, 2016, ss. 244-310.

Recep Boztemur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 9 (1998), ss. 79-110.

Şerif Mardin, “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, Comparative Studies in Society and History, 11/13 (June 1969), ss. 258-281.

Şerif Mardin, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler I, İstanbul: İletişim, 2013, ss. 35-78.

Şerif Mardin, “19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı’da ve Türkiye’de İslam”, Türkiye, İslam ve Sekülerizm, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 43-105.

Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batıcılık”, Türk Modernleşmesi: Makaleler 4, İstanbul: İletişim, 2013, ss. 21-74.

Zeki Sarıgil, “Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey”, Turkish Studies, Cilt 12, Sayı 2 (Haziran 2011), ss. 265-278.